

Сања М. Глизић

Правни факултет, Универзитет у Београду

ЧЕДОМОРКЕ И ВЕШТИЦЕ У СРПСКОМ ПРАВУ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА *

Сажетак

Током Првог и Другог устанка, под утицајем историјских, друштвених, културних и етничких процеса који су имали значајнијег удела у формирању и развоју српске државе, жене су кажњаване за извршење кривичних дела чедоморства и вештичарење што показује велики број судских пресуда, али и обичајна и канонска правила која су предвиђала специфичне санкције у овим случајевима. Да би спречили извршење кривичног дела чедоморства, Карађорђе је дозволио да без казне прође девојка која је дете одбацила, а прва казна коју је Милош прописао била је новчана казна. Међутим, како показују судске пресуде, које су биле у складу са тадашњим правилима позитивног права, чедоморство није успело да се сузбије. Због тога се казнена политика поопштрава и најчешће се чедоморкама изриче казна ударац камцијом (бичевање). Превенцији чедоморства није помогла ни смртна казна, коју је прво прописао Карађорђе, а касније и Милош у временском периоду од годину дана. Новчана, телесна и смртна казна које је позитивно законодавство предвиђало у случајевима извршеног кривичног дела чедоморства управо су преузете из обичајних правила. Што се тиче кажњавања вештица, за разлику од кажњавања чедоморки, постоји раскорак између канонских и обичајних правила с једне стране и законских прописа с друге стране, јер је Карађорђе наредио да се они који их убијају или муче казне на исти начин, али је био први који ту наредбу није поштовао у пракси.

Кључне речи: чедоморке, вештице, законска правила, обичајна правила, канонска правила

---

* Овај текст је настао као део рада у оквиру пројекта Идентитетски преображај Србије.

1. КРИВИЧНА ДЕЛА КОЈА СУ ВРШИЛЕ ЖЕНЕ

У једном друштву традицијске културе народна правна схватања, почивајући на моралним представама, на особен начин се огледају у прописима о кажњавању жена. Крајем XVIII и почетком XIX века, у позадини бурног тока устанничких времена у Србији, победа и пораза на бојном пољу, дипломатских преписки и преговора, о чему сазнајемо из званичне историографије, унутар традиционалног, патријархалног обрасца, жена је имала своју одређену улогу. Вреднована је као радна и репродуктивна снага, подређена оцу, мужу, свекру, али и другим мушким члановима породице. Као предмет људског старања, понашање жена тицало се угледа мушкарца, мужа и рођака, представљајући њихов „пз“ – образ или женско поштење.¹⁾ Непоштена жена звала се „курва“ или „ороспија“, а о њеној породици се говорило: „Турили нос у зубе, срам под ноге, образ у кал“.²⁾

У изворној грађи као карактеристичне кривице жена приказују се прељуба, одавање блуду, вештичарење и нарочито чедоморство. Тајни порођај и чедоморство, као крајње решење за жену која је прекршила патријархалне норме и није легализовала своје материнство, вероватно је био једини начин да се сакрије прекршај и тиме избегну строге санкције средине које су ишле од моралне оуде и презира до тешких физичких казни.

Циљ овог рада је да се утврди како су жене у првој половини XIX века (до доношења Кривичног закона 1860. године) биле кажњаване за кривична дела чедоморство и вештичарење, да се истражи порекло одређених санкција и анализира њихова устаљеност. С обзиром на то да су се код регулисања кривичног права, као и код кажњавања жена за учињена кривична дела, упоредо са позитивним правом из тог временског периода примењивала и обичајна правила, било је неопходно да се истраживање конципира тако да се упоредо анализирају официјелно и обичајно право. На основу одговора на питања које је Богишић у „Грађи“ постављао у складу са старом латинском изреком „*Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando?*“ дошло се до сазнања да је обичајно право за нека од наведених кривичних дела упућивало на примену канонских правила Православне цркве. Из тог разлога било је

1) Вук С. Караџић, *Грађа за српску историју нашега времена*, Београд, 1898, стр 10.

2) Станоје М. Мијатовић, *Обичаји српског народа (из Левча и Теменаћа)*, књига I, Српски етнографски зборник VII, Живот и обичаји 4, Београд, 1907, стр. 100.

потребно обрадити и материју канонског права која се односи на чедоморство и вештичарење. Коначно, тек укључивањем судских пресуда у фокус посматрања, могло се закључити како је у пракси деловао паралелизам обичајно-правних и законских норми приликом кажњавања жена за учињена кривична дела.

2. ЧЕДОМОРКЕ И ВЕШТИЦЕ

Вук Стефановић Караџић, говорећи о глобама које су Турци наметнули српском народу, помиње две врсте глоба. Једна је била „крвнина“ – накнада у новцу за убијеног човека, а друга, глоба за ванбрачно дете које девојка роди. Каже да је та глоба постала оту-да што су се таква деца обично мртва налазила, али „се после није ни питало да ли је дијете живо или мртво“.³⁾ Поред чињенице да су се у српском патријархалном друштву великим грехом сматрали предбрачни полни односи, сазнање које нам пружа податак о глоби упућује да је, упркос прокламованом патријархалном моралу, на земљишту вазда немирне турске крајине било не баш мало случајева рађања ванбрачне деце и чедоморства.

У ослобођеној Србији почетком XIX века, војевање са Турцима и знатан прилив становништва с најразличитијих страна српских земаља, доводи до бурног колебања друштвених односа и ослабљивања моралних стега. Да није била реткост да се жена отргне патријархалних дужности и моралних обзира сведочи један случај, који се помиње у грађи из периода Карађорђевог владавине. Реч је о првој жени угледног и богатог трговца, Стевана Живковића. Када би Живковић одлазио да ратује против Турака, „та његова жена би затворила дете у собу, оно би свискавало од плача, а она би, по целу ноћ, с момцима ђускала певајући: Ој где ћемо село селит? Међу очи девојачке?“⁴⁾ Због тога што му је жена била неверна, Живковић је, по Карађорђевој наредби, бацио у Дунав, и то „без суда и пресуде“.⁵⁾ Зна се да су и Карађорђе и Милош Обреновић вршили прељубу, а њихове жене су на то одреаговале убиством љубавница својих мужева. Карађорђевог супруга Јелена

3) Вук С. Караџић, *Описаније Србије*, Београд, 1989, стр. 12.

4) Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи*, Београд, 1888, стр. 167.

5) „Кад је извезена на пола Дунава и бачена у воду, она је по неколико пута искакала на воду, и није могла да потоне. И тако морали су се веслари вратити за њом и тући је веслима дотле, док није потонула. Имала је, веле, мало дете на сиси, за којим је једнако викала и запевала, док се није удавила.“ Сретен Л. Поповић, *Путовање по Новој Србији*, Нови Сад, 1879, стр. 176.

наложила је Павлу Цукићу убиство Вождове омиљене љубавнице Марије, коју је, обучену као мушкарац, водио са собом у борбе.⁶⁾ Љубица Обреновић, када је у Црнући убила Милошеву љубавницу Петрију изјавила је: „Пиштољ је Милошев, рука је Љубичина, омашке не може бити“.⁷⁾

У жељи да уреди новонасталу државу, Карађорђе је издао правни акт „Правила војена и народња“, који је требало да обухвати основне потребе правне регулативе народне, војне и управне, али и „да се зло и празноверице искорене“.⁸⁾ Неке кривичне одредбе овог Законика, односе се на кажњавање жена, но истовремено показују у коликом су раскораку били животна пракса и правна регулатива. То су чланови који се односе на забрану чедоморства (члан 30.) и забрану прогона вештица (члан 31.): „Жена или девојка, којој би се случило да роди без мужа дете, то јест копице, ово је природно, заповест да се изда да никаква се неби усудила удавити дете но слободно нека рани, или ако је веома стидно, то може однети и на путу оставити, куд људи сваки час пролазе, да који год нађе, примиће се и наћиће се и ранити. Ако би се усудила удавити, то таки и она се осуђује на смрт, без никакве даље Милости, за узрок, што је убила човека на свету; Ко би се усудио вештице тражити и убијати жене и мучити како што су бивале овакове будалаштине или у воду бацати, ко би ово учинио – овакову лудост, за које се Србима белји свет смеје, за овакву будалаштину осуђујемо му: оно што би он учинио било више реченим вештицама, њему да се учини“.⁹⁾

По члану 30. Карађорђевог Криминалног законика мајка која је удавила своје новорођено дете осуђивана је на смрт. Казна је требала да се изврши стрељањем и потом вешањем тела, што је било у складу са чланом 18. који је овакву санкцију предвиђао за умишљајно убиство. Према томе, као и у учењу и канонима православне цркве и у нашем традицијском друштву уништавање заметка у утроби сматрано је грехом равним убиству, те је народ уколико би

6) Ову жену је, иначе, Карађорђе отео од њеног законитог мужа Петра Николића из Брунице. Драгослав Страњаковић, *Карађорђе*, Београд, 1938, стр. 84.

7) Милан Ђ. Милићевић, *Поменник знаменитих људи*, стр. 464.

8) Александар Соловјев, „О Карађорђевој законнику“, *Архив за правне и друштвене науке*, Правни факултет, Београд, бр. 24/1932, стр. 375.

9) Тома Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865.*, Београд, 1967, стр. 12.

жена приликом овог недела умрла, то сматрао задовољењем Божије правде.¹⁰⁾

Будући да је намерне побачаје, а логично и чедоморство, сматрала гресима равним убиству, Православна црква је, у одређеним приликама, доносила прописе којима је циљ био да се девојка или жена која би ванбрачно занела одврати од ових „смртних сагрешења“. У другом правилу, Василије Велики наглашава да, при суђењу за овај смртни грех, не треба правити разлику између тога да ли је плод добио облик или није, „јер се у овом случају не налаже казна ради онога, што се има родити, него што је дотична опасности себе изложила, пошто женскиње од таквих покушаја већим дијелом умиру“.¹¹⁾ У великом броју канона православне цркве, оне које „трују дете у утроби својој“, као и оне које „справљају за то разне напитке“, подлежу казни за убиство и имају бити доживотно одлучене од причешћивања светињом. Међутим, Василије Велики, у овом правилу, казну смањује на десет година, уколико се „по начину кајања“ просуди да је дотична излечена од овог смртног греха.¹²⁾ За разлику од њега, Јован Посник је у свом правилу 33. казну смањио још више: „За оне жене, које вештачки убивају заметак у утроби својој и које дају или узимају разне лијекове ради тога да отрују плод свој, како не би заметак сазрио, Василије Велики у 2. и у 8. свом правилу каже да оне подлежу казни за убијство; а ми установљујемо, да такве жене имају се подвргнути највише петогодишњој или трогодишњој казни“. У случају да је жена нехатно извршила чедоморство, правило 34. Јована Посника налаже казну од једногодишње епитимије.¹³⁾ Како истиче Милаш, чедоморство

10) Валтазар Божишић, *Грађа у одговорима из различитих крајева Словенског Луга*, Загреб, 1874, стр. 553, 554.

11) Милаш каже да је ово наглашено због наредбе старозаветне цркве у којој се правила разлика између тога да ли је плод добио облик или није, па се према томе и судило. Наиме, у другој књизи Мојсијевој речено је: „када се побију два човека и један од њих удари трудну жену, тако да из ње изађе дете, али које нема још одређени облик, да плати глобу колико муж женин каже, а ако ли дете има већ одређени облик, тада нек даде душу за душу“. Никодим Милаш, *Правила православне цркве са тумачењима II*, Нови Сад, 1896, стр. 351-352. Међутим, у вези са овом одредбом Књиге изласка, постоји и другачије тумачење од овог које је дао Милаш. Сматра се да је нерално покушати дефинисати тренутак у коме плод добија облик и постаје човек, живо биће. Људски ембрион се развија од момента зачећа, а његово „очовечење“ се дешава и после изласка из мајчине утробе. Архимандрит, Епифаније (Теодоропулос), „Кад човек постаје душа жива“, у зборнику: *Светиња живота и чедоморство*, Светигора, Цетиње, 1995, стр. 67, 75.

12) Василије Велики у правилу 8. чедоморство изједначава са умишљајним убиством за које је прописана двадесетогодишња епитимија (пр. 56). Никодим Милаш, *Правила православне цркве са тумачењима II*, стр. 360.

13) Јован Посник у правилу 35. прецизира кажњавање жена у случају извршења чедоморства: „Жена, која заспе на дијетету своје и тијем га угуши, може се удостојити причешћа тек после три године, уздржавајући се у одређене дане једења сира, и усрдно

се, у складу са правилом 2. Василија Великог, сматра и као брако-разводни узрок. Наиме, уколико муж сазна да је његова жена извршила чедоморство, има право да тражи развод брака.¹⁴⁾

Још два правила Василија Великог односе се на чедоморство. Прво је правило 33. у коме стоји: „Жена, која је на путу родила, и запустила је свој пород подлежи осуди за убијство“. Друго правило 52. потврђује претходно, али „ако ли га није могла сачувати, и дијете је умрло, или што је пусто мјесто било или што није било потребитога, у таквом случају матер се мора извинити“. Односно, Василије Велики допушта снисхођење према таквој мајци само у овом случају.¹⁵⁾ Јован Посник поштрава претходно наведена правила Василија Великог. У правилу 36. истиче да „жена, која напусти новорођенче, и оно с немара њезина погине, подлежи казни за хотимично убијство“, док у правилу 39. стоји да ће се законом казнити као убица свака жена која баци своје дете близу уласка у цркву, „мада послје неко узме то дијете и посини га“.¹⁶⁾ Уколико се упореде ова канонска правила светих отаца са другим делом члана 30. Карађорђевог законика, у коме стоји да се жена неће казнити ако на путу остави своје дете, мотивисана жељом да га неко други пронађе и одгаји (казна се примењује само у случају давлена детета), може се закључити да је Карађорђева казнена политика била блажа и да је могуће да су управо овако срочена канонска правила инспирисала законодавца да на такав начин формулише члан 30. којим се желела пружити заштита мајки ванбрачног детета од кажњавања спроведеног од стране духовних власти.¹⁷⁾

чинећи остала дијела покајања. Ако се то догодило по немарности или неуздраности родитеља, тада се ово суди као хотимично убојство; а ако се догодило без изричите кривице, тада се може и извинити, али мора се ипак приличној епитимији подвргнути, јер ради других гријеха то се збило.“ Милаш обајшњава да су Василије Велики и други свети оци за разне грехе прописивали само удаљење дотичног грешника од светог причешћа на дуже или краће време. У 63. правилу Елвирског сабора из 306. године се каже да се чедоморке нису могле удостојити причешћа ни у часу смрти. При том, нису узимали у обзир пост, бдење и метаније, као врсте епитимије, које при искреном кајању грешника могу учинити да се он удостоји причешћа и раније. Јован Посник, управо узимајући у обзир пост, бдење и метаније, наводи примере (уздравање у одређене дане једења сира) како се скраћивање времена кајања може и треба изводити индивидуално, према врсти епитимије дотичног грешника. Никодим Милаш, *Правила православне цркве са тумачењима II*, стр. 514, 504, 24.

14) *Ibid.*, стр. 352.

15) *Ibid.*, стр. 392, 405.

16) *Ibid.*, стр. 514-515.

17) Из 1769. године датира одлука црквено-народног сабора у Сремским Карловцима којом се захтева да се не казне и не бију девојка или удовица за порођај, јер у страху од казне могу да убију дете или себе. Алекса С. Јовановић, *Приносици за историју старос српског права*, Београд, 1900, стр. 90.

У највећем броју случајева појава „копилета“ сматрана је великом срамотом, не само за девојку, него и за читав њен род, а казна за ванбрачно рођење тицала се читаве територијалне заједнице у којој се оно десило. Виновници овог преступа, као и „плод“ њихове везе, сматрани су врстом проклетства и извором зла за читаво село, а у неким крајевима се веровало да ће оног дана, када се појави копице, сеоске усеве „обити крупа“ (град). Због чега су они често, не само искључивани из друштвеног живота, него и прогоњени. Свакако, девојка која би родила гледана је са презрењем, „свак је избегава, плује и презире“, а у „ранија“ времена оваква преступница је чак „засипана камењем“.¹⁸⁾

Чедоморство је сматрано грехом већим и од самог ванбрачног рађања, па је оно могло да буде извор несреће за читаву ширу друштвену заједницу. Ово се посебно односи на врло распрострањено веровање да ће крај у коме је убијено и закопано или бачено у воду копице морити суше, кише, град и поплаве, све док вода не избаци на површину скривено тело детета. Међу одговорима у Богишићевој „Грађи“ налазимо и један у коме се каже да народ овакав поступак држи за најгори грех, па све што се у природи догађа приписује томе. Селу се предвиђа три године назадка „у сва три сјемена (љуцко, скоцко и земаљско)“.¹⁹⁾ У неким крајевима, веровало се да је, да би се зауставила временска непогода, неопходно пронаћи, ископати и поново сахранити копице, те је у ту сврху организована група мушкараца који су преузимали улогу ритуалних представника села.²⁰⁾ Ово веровање се можда може повезати са осећајем колективне одговорности, која је теретила заједницу све док се не би пронашао кривац за неко злодело. У овом случају одговорност је била пред „вишим силама“, а сам обичај је имао улогу да изврши психолошки притисак на виновника злочина.²¹⁾

Да би се спречила појава чедоморства, постојали су различити „механизми“ који су били усмерени, првенствено ка контро-

18) Тихомир Р. Ђорђевић, „Девојачка невиност у нашем народу“, *Гласник Етнографског музеја*, Београд, бр. 3/1928, стр. 16; Валтазар Богишић, *Грађа у одговорима из различитих крајева Словенског Југа*, стр. 534.

19) Валтазар Богишић, *Грађа у одговорима из различитих крајева Словенског Југа*, стр. 551, 553.

20) Добрила Братић, „Поновно сахрањивање убијеног ванбрачног детета – ритуална контрола културе над природом“, *Етнолошке свеске*, Етнолошко друштво Србије, Београд, бр. 4/1985, стр. 42.

21) Старије жене би после неуспешног тражења леша убијеног ванбрачног детета бајале: „Закопа копа копилче у незнан гроб, у наше село. Ми дођосмо да га откопамо с мотицама, да га избацимо с вилама, да га ођушкамо с лопатама, да га набодемо с бритвама, да га изгоримо с огњем, да га попрскамо с водом. Иди, копо, с копилче у друго незнано село, у други незнан гроб.“ *Ibid.*

лисању ситуација у којима је уопште могло да дође до ванбрачног зачећа, а затим су, ако је до тога ипак дошло, подразумевали и вршење притиска на ванбрачног оца и мајку да дете задрже. Наиме, читава заједница је различитим средствима (бојкотом, претњом изгона, презиром) приморавала мушкарца да ожени девојку са којом је сагрешио, а у неким случајевима је, чак и када би до овог брака дошло, преступник, заједно са женом и дететом био протериван из села.²²⁾ У Београду је Јован Обреновић 1817. године јавио како је у селу Горевници нека девојка родила дете, „за које све село и девојке обличавају Рака Левајца да га је ш њиме добила; зато је против Рака стало да му даду девојку и да га из села дигну“.²³⁾

Прота Метеја у распису капетанима и кнезовима од 16. јануара 1812. године наређује да: „Ако се не би девојка на време удала већ копице родила, њен отац примиће велику каштигу“.²⁴⁾ Да се ово правило примењивало у Карађорђевој Србији и пре званичног расписа капетанима проте Матеје, потврђује пресуда Шабачког магистрата од 17. марта 1809. године. Вук Брдовић оженио је Крунију, за коју је после венчања сазнао да је остала трудна са Радојицом Марковићем, па је отерао браћи. Суд је одлучио да Вук прими своју жену назад, а блудник Радојица да се казни са 50 батина и да му да 1 вола, 1 краву и 4 свиње, а брат Круније да врати све што је Вук потрошио „и кућу девојачку подавао“.²⁵⁾ Дакле, због рађања копицета осрамоћени муж је могао да задржи жену, али је имао права на новчану надокнаду, коју су сваки за себе плаћали отац копицета и отац девојке (у овом случају брат, зато што вероватно отац није био жив) у суми коју одреди суд. Рођење копицета у браку сматрало се за већу срамоту у односу на рођење ванбрачног детета.

Но, и поред тога што се, формално гледајући, вредновање предбрачног односа и његових последица, у нашем народу поклапало са оним које карактерише канонско опредељење православне цркве, може се рећи да народни став није претерано доприносио решавању случајева ванбрачних трудноћа на „хришћански начин“. Наиме, јасно је да је осуда јавног мњења пресудно водила појавама

22) Тихомир Р. Ђорђевић, *Грађа за српске народне обичаје из времена прве владе кнеза Милоша, књига I*, Српски етнографски зборник XIV, Живот и обичаји 8, Београд, 1909, стр. 404.

23) Тихомир Р. Ђорђевић, „Село као суд у нашем народном обичајном праву“, у зборнику: *Зборник Филозофског факултета, књига I*, Филозофски факултет, Београд, 1948, стр. 279.

24) Велибор Б. Савић, *Прота Матеја Ненадовић (акта и писма)*, Горњи Милановац, 1984, стр. 224-225.

25) Радомир Поповић, *Протокол и регистар Шабачког магистрата од 1808. до 1812. године*, Београд, 2010, стр. 90 (бр. 530.).

чедоморства, па чак и самоубистава ванбрачних мајки, које су, не могавши да поднесу осуду и санкције које су им следовале, прибегавале најкобнијем решењу. Да би то спречио, законодавац је у члану 30. Карађорђевог законика формулисао одредбу усмерену ка превенцији чедоморства, те су ванбрачној мајци дозвољавали да своје новорођенче одбаци, однесе некуд и остави његовој судбини.

Чињеница је да су и црквено и световно законодавство као и обичајно-правне норме били усмерени ка превенцији чедоморства уопште, на тај начин што је ванбрачни отац био, што црквеним, што световним законима, као и мерама које је предвиђао обичајно-правни систем, „примораван“ да ожени девојку која је са њим занела.²⁶⁾

За „професионално“ обављање побачаја биле су углавном задужене извесне „бабе“ или „веште“ жене (вештице) које су справљале разне напитке и на одређен начин „трљале“ или „потпасивале“ труднице како би уништиле нежељени плод у њиховој утроби.²⁷⁾ Ове вештице биле су, већ по природи својих знања и умећа, на неки начин издвојене из шире друштвене заједнице (односно „обележене“), а за време Карађорђа појачан је био и прогон на вештице. У својим етнографским списима Вук каже да су „жене, на које се сумњало да су вештице, бацали у воду, па која не потоне њу убију, јер се веровало да вештица не може потонути“.²⁸⁾ Сам Карађорђе је изразито строго поступао према женама за које се сумњало да су вештице. Један од Вождових биографа, Драгослав Страњаковић, наводи случај када је Карађорђе лично ишао у истрагу: „Неко му се потужи да у Жабарима има вештица. Он дође у село да се у то лично увери. Када су осумњичене жене довели, он нареди њиховим мужевима да их свуку и повежу у квргу.²⁹⁾ После тога ставе свакој клипак под колено и привежу за њега лактове тако, да се глава са коленима састави. Онда зађу његови момци па вежу ужетом понаособ сваку жену преко среде. Затим један од момака ухвати уже за горњи крај, а други баца жену са високе обале у вир. Чим једна потоне одмах је извуку. Пошто није успео да нађе

26) Тихомир Р. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша, становништво-насеља*, Београд, 1924, стр. 199-200.

27) Петар Ж. Петровић, *Живот и обичаји народа у Грузи*, Српски етнографски зборник LVI-II, Живот и обичаји 26, САНУ, Београд, 1948, стр. 258.

28) Вук С. Караџић, *Описаније Србије*, стр. 62.

29) Кврга (стега) је вршена на следећи начин: окривљени се извесно време, на пример 12, 24 или 48 сати у накрст окује тако, да му се десна рука припије за леву ногу доле до стопала (или лева рука за десну ногу), без икаквог растављења између једне руке и једне ноге. Ђорђе Петровић, *Речник закона, уредба, уредбени прописа и правила издани у Књажевству Србији од 1827. до половине 1854. године*, Београд, 1856, стр. 212, 215.

ни једну вештицу, врати се у Тополу³⁰⁾. На Карађорђево налогу, као вештице, убијене су и Пауна, жена Павла Станковића из Жабара, тако што су је привезали за ражањ и живу пекли док није сасвим изгорела; и маћеха његовог буљубаше Петра Јокића коју су ножевима исекли на комаде.³¹⁾ За Карађорђевог зета, Антонија Пљакића, познатог по крволочности, причало се да је убијао људе и жене за које се сумњало да вештичаре, а једну бабу је, као вештицу, живу испекао усред Карановца. У његовој заоставштини пронађено је Карађорђево писмо, писано 1811. године, у коме му Вожд одобрава поступак ислеђивања вештица и врачара.³²⁾ Наведени примери управо показују раскорак животне праксе и правне регулативе, којом Карађорђе прописује (чланом 31.) да се на исти начин, како су поступали са вештицама, казне сви они који су их убијали или мучили.³³⁾

У правилу 21. Анкирског помесног сабора из 314. године стоји: „Жене, које су се блудочинству одале, па убијају заматак у утроби, или се баве прављењем лијекова, који га могу уништити, пређашња једна наредба одлучује до краја живота; у томе се у опће следи. Ми пак, у намјери да будемо човјекољубнији у овоме, наређујемо, да такве издрже десет година кајања, пошто пријеђу установљене ступње“.³⁴⁾ Овим правилом се, значи, приликом кажњавања изједначавају чедоморке и вештице. Међутим, правило 2. које је саставио Матија Властар, по односном изворном правилу Јована Посника, прецизније објашњава став православне цркве о овој врсти кривичног дела: „Оне, који се баве гатањем и врачањем, божанствени Василије подвргава у свом 65. правилу казни убијца, која траје двадесет година, исто тако у 83. правилу оне који вјерују врачарама, или просто нагињу на њихову страну... А Јован Посник, за оне који се баве гатањем и врачањем, скратио је на три године покајање, ако се покаже да они усрдно сваки дан посте и задово-

30) Драгослав Страњаковић, *Карађорђе*, стр. 85.

31) Вук С. Караџић, *Грађа за српску историју нашега времена*, стр. 213.

32) Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи*, стр. 549.

33) Јустинијанов Кодекс (IX, 18., 3.) прописује да се вештице требају спалити на ломачи, а Прохирон (XXXIX, 20.) да им се одсеку главе. Због великог броја одредби, посвећених овом питању, у Властаревој Синтагми (С. С., М-2.), Душан у свом закону само предвиђа у члану 20. кажњавање за спаљивање леша тобожњег вукодлака и у члану 109. кажњавање „по закону светих отаца“ оптужене код које је пронађен неки отров, еликсир или посебне траве за врачање. Александар Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд, 1980, стр. 266-267.

34) Ово правило поновљено је у 91. правилу Трулског V-VI васељенског сабора. Никодим Милаш, *Правила православне цркве са тумачењима II*, стр. 22; Никодим Милаш, *Правила православне цркве са тумачењима I*, Београд-Шибеник, 2004, стр. 579.

љавају се сваки дан послје деветога часа само сухом и отврдлом ићом, при томе сваки дан полагају двије стотине и педесет метанија, додирујући побожно челом својим земљу. Овој истој казни подвргава и жене, које приређују амајлије и баве се са врачањем³⁵⁾ Како је раније напоменуто, објашњење за блаже кажњавање, које установљава Јован Посник, огледа се у томе да он за разлику од правила васељенских и помесних сабора и правила других светих отаца узима у обзир пост, бдење и метаније као разлоге за скраћивање времена кајања дотичних грешница.³⁶⁾

За разлику од Карађорђа, Милош није веровао у вештице, и не зна се ни за један случај да је сам ишао у истрагу или кога слао. Напротив, забрањивао је да се жене и мушкарци гоне по селима и називају вештицама, а оне који би то радили строго је кажњавао. Тако је кнезу Петру Обрадовићу из Рогачице, који му је јављао о неких 15 вештица у селу Јакљу, одговорио: „А за вештице и вешцове нек не лудује кнез Петар, јер тога нема, нити може бити“. Дописи у вези вештица и Милошеве забране највише се срећу у актима Кнежеве канцеларије за период 1822-1824. године.³⁷⁾

Међутим, и поред ове забране дешавало се да народ казни вештицу. По казивању Ђорђевића, у нашем народу је био чест обичај да на Ђурђевдан жене чинилице, потпуно голе, обилазе око туђих торова и врачају да све млеко од туђе стоке пређе њима, а власницима стоке да не остане нимало. Једну такву чинилицу ухватили су у Неготинској Крајини сељаци „везали је, те је преданила онако како је ноћу ишла“³⁸⁾ Овај пример показује да према обичајима из Милошевог времена, кажњавање вештица није било строго као раније, а о томе сведочи и један одговор из шабачког краја који је забележио Богишић: „Девојка, која је родила копице, казни се овако: зашије се у врећу, па се баци у ријеку; или: расргне се коњима, или рашчеречи. Овог обичаја данас нема. Вјештица се спаљује. Такође обичај не живи“³⁹⁾

И по окончању ратовања са Турцима, српско друштво живело је држећи се својих обичаја, иако су, неке од њих, време и новонастали односи превазилазили. „На почетку своје владавине Милош

35) Никодим Милаш, *Правила православне цркве са тумачењима II*, стр. 502.

36) Видети фусноту 13.

37) Тихомир Р. Ђорђевић, *Грађа за српске народне обичаје из времена прве владе кнеза Милоша, књига I*, стр. 393-396.

38) Тихомир Р. Ђорђевић, „Село као суд у нашем народном обичајном праву“, стр. 278.

39) Валтазар Богишић, *Грађа у одговорима из различитих крајева Словенског Југа*, стр. 526.

је избегавао да да законе, уверен да је за искорењавање преступа довољна репресија“, писао је Михаило Гавриловић.⁴⁰⁾ Међутим, већ у свом „Наставленију Муселимима и нахиским кнезовима“ из 1815. године Милош прописује: „Ако се гди нађе у Нахији, да девоика роди с ким копиле и не удави га, то да има онај човек дати 500 гроша глобе за таково дело а девоика нека рани дете; ако ли се случи да девоика удави дете, то да има платити, и човек 500 гроша, такођер и девојачка кућа да има платити 500 гроша глобе што се усудила удавити дете; акое момак бећар да мора узети Девоику“.⁴¹⁾ Дакле, за разлику од Карађорђа који у случају чедоморства прописује смртну казну, Милош издаје наредбу о плаћању новчане казне.

У уредби из 1818. године, чије је поједине одредбе кнез Милош често понављао, могу се уочити мере прописане у циљу спречавања чедоморства: „Запрешчава се свакому оцу и матери женика и девојке, да неби принудили девојку за момка поћи, кога она не љуби равно и момку заљубљену девојку не забранити узети, зашто из оваквих противности многа зла следују, момком и девојком и овим начином назива се отац и мати своје деце убијце“.⁴²⁾ Како истиче Ђорђевић: „За све време Милошеве владе наилази се на низ дописа, наредби и казни што их је Милош чинио да би искоренио неке злоупотребе и варварства која су чињена док се брак не заклучи, али није много вредело, народ се држао свога“.⁴³⁾

Велики број судских пресуда показује да је чедоморство било једна од најтежих криминалних радњи која је тих деценија чињена у Србији. Интересантно је издвојити две пресуде из 1822. године. У Јабучју је 13. априла састављен записник о испитивању Ружице („детоубице“), која је остала трудна са својим рођаком. Због родбинских веза није могла да се уда за оца свог детета, па су је удали за Миаила Илића. Без обзира што мужу није саопштила да је трудна, он је био спреман да прихвати дете, али ни то није

40) Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић, књига II*, Београд, 1909, стр. 476.

41) Тома Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865.*, стр. 42.

42) Уредба из 1818. године, исто тако, забрањује и продају девојке (да се за више од 25 гроша не сме ни дати ни узети); под претњом смртне казне забрањује отмицу девојака; строго се забрањује и добегавање девојке без просидбе и подметање лажног младожење, а ограничен је и износ свадбених поклона. Ове мере Милош је поштрио уредбама из 1820., 1834. и 1835. године, а занимљиво је да је и Александар Карађорђевић поновио нека од ових Милошевих правила у свом решењу о забрани давања било каквог дара од стране младожење (Милош је ограничио износ дара, а Александар забрањује даривање) из 1849. године и законском правилу о „ушењивању девојака при проситби и удадби“ из 1852. године. *Ibid.*, стр. 44, 51, 91, 99, 208, 287.

43) Тихомир Р. Ђорђевић, *Грађа за српске народне обичаје из времена прве владе кнеза Милоша, књига I*, стр. 454.

спречило Ружицу да после порођаја закопа дете у ров. До доношења пресуде Ружица је остала у затвору. За разлику од претходног случаја, у Ваљево је 28. октобра саслушана Марија („чедоубица“), која пошто је имала односе са двојицом ни сама није била сигурна са ким је остала у другом стању. По решењу Великог народног суда у Крагујевцу 7. новембра Марија се осуђује на смртну казну, зато што је два месеца раније родила мушко дете и удавила га.⁴⁴⁾ То стање обележава Милош речима у којима прекорева народ што се, и поред свих упозорења власти и цркве, блуд умножава, а народ се и поред строгих казни не поправља. Још и горе, наставља српски законодавац овако: „блудодјеице плод својега преступленија различитим начином море, и без сваког сожаленија скотовима да га поједу, бацају, или под земљу сакрити старају се, да би со тим, како се правдају, плод свој пред свјетом сакриле“.⁴⁵⁾

Да би оваква богомрска дела искоренио или барем умањио, Милош је јуна 1827. године издао веома детаљно „објавленије“ и упутство народу и нахијским кнезовима о поступцима које треба предузети у вези ванбрачне деце и чедоморства: да ће свака преступница слободна бити ако своје дете сачува и отхрани; да онај који је згрешио са том женом мора за дете да плати трошак; да, када се у неком селу нађе трудна девојка или удовица, одмах буду обавештени сеоски кмет и нахијски кнез који ће наћи неку старицу да чува трудну жену да не побаци, а одмах по рођењу детета и дојкињу која ће на себе преузети бригу о новорођенчету, све о трошку нахијског магистрата. Ако би се десило да до чедоморства ипак дође, убица „овог божијег створења“ и сваки саучесник у томе биће предат суду где ће се најстрожије казнити по „законима грађанским“.⁴⁶⁾ Посебну занимљивост представља Милошево строго прекоревање родитеља, на које баца кривицу што своју децу не чувају од блуда, и закључује да сав тај блуд и грех настаје отуда што „родитељи синове и кћери своје на време не жене и не удају“. И што се младићи тешко жене без знатног трошка које родитељи за своје кћери од зетова траже.⁴⁷⁾

44) Обрад Гавриловић, *Ваљеуски окружни суд 1815-1865. године*, Београд, 1973, стр. 227-228 (бр. 86.), стр. 233-237 (бр. 294. и бр. 302.).

45) Алекса С. Јовановић, *Приноси за историју старог српског права*, стр. 90.

46) Како објашњава Живановић, „најстрожа казна“ је била телесна казна која се у почетку извршавала штапом, а од 1831. године бичевима (камцијама), када је Милош казну жене са 50 штапова, изречену од стране Великог народног суда, заменио са 100 камција. Тома Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосудја од 1804. до 1865.*, стр. 444.

47) Милан Ђ. Милићевић, „Прилози за историју од 1810-1827. године“, *Споменик*, Београд, бр. 17/1892, стр. 19-20.

Поступајући по овој уредби, Велики народни суд је 13. јуна 1828. године изрекао казну од 50 батина Анђелији и Степанији, мајкама чедоморки Госпаве и Саре: „Будући матере своју дјецу не чувају, нити на такову позорствују, које свагда више што на својој дјечи примјетити могу, него њихови отцеви, који, занимајући се пољским радом као гости своје куће назвати се могу; зато и нису у састојанију тако добро на своју децу позорствовати како матере. Оне без сваког сумњенија на својим кћерима кад су трудне, кад ли пак нису, познати могу; и да им се оне по виду месечног чишченија њи(х)овог, укрити и затајати не могу. То свака знаде, и кад се већ преко свег матерњег старанија и чувања кћери своје, опет несрећни случај догоди, и она затрудни, а матере неће својим мјеснатим кметовима или свјашченицима да јављају; него још за укрити такви грјех кћери своје трудне предају другим поштеним људима, а блудојдеје укривају, - то су такве матере криве“⁴⁸⁾ Милош је уредбом из 1827. године прописао кажњавање саучесника у извршењу кривичног дела чедоморства и ова пресуда то управо потврђује.

Како је раније напоменуто, у Србији се за време Првог устанка, пре доношења Карађорђевог законика, по угледу на турско законодавство, наплаћивала глоба од девојке која роди ванбрачно дете. Уредбом из 1827. године истакнуто је да ће глобу од 500 гроша платити оно село у коме се ванбрачно дете не сачува.⁴⁹⁾ Дакле, за разлику од ранијег периода, у време Милоша глоба се наплаћивала само у случају када девојка роди мртво дете, а за то је колективно одговарало цело село. Овде је битно истаћи чињеницу да је Милош у различитим временским периодима прописивао различите казне за чедоморке. Прво је 1815. године прописао да ако девојка роди ванбрачно дете и не убије га отац детета мора да плати глобу од 500 гроша, али ако убије дете глобу су у истом износу морали да плате и отац ванбрачног детета и отац чедоморке. Затим је у кратком временском периоду од годину дана 1822. године (без посебно сачуваног законског правила), по Милошевом одобрењу, неколико чедоморки кажњено смртном казном. Да би ова уредба из 1827. године у ствари представљала надоградњу раније донетог правила из 1815. године.

Пресуда од 11. јула 1827. године у складу је са све три поменуте Милошеве уредбе које се односе на кажњавање чедоморки. Пожаревачки магистрат је донео одлуку да се Стојана врати у кућу свога момка Милована до порођаја детета које је било плод њихо-

48) Алекса С. Јовановић, *Приноси за историју старог српског права*, стр. 92 (бр. 328.).

49) Тома Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865.*, стр. 449.

ве блудне љубави. При том, заповеда се сеоском кнезу да пронађе неку „богобојажљиву“ старицу која ће пазити Стојану до порођаја. Када се роди, дете треба да крсте по закону, а Миловану и Стојани, пошто нису род, суд налаже да се венчају. Уколико Милован или његов отац Ђуро не желе да приме Стојану суд дозвољава могућност да она може остати код своје куће, уз услов да се пронађе старица која ће је пазити. Десет дана после порођаја сеоски кнез треба да доведе Стојану са дететом и старицу у суд да би им Ђура Милованов отац исплатио 500 гроша.⁵⁰⁾ Прво, пресуда је у складу са уредбом из 1827. године: Стојана није кажњена за блуд и чедоморство (свака ће преступница слободна бити ако своје дете сачува и отхрани), наређено је да сеоски кнез нађе старицу да чува Стојану да не побаци, али ако којим случајем Милован или његов отац Ђура не приме Стојану да остане до порођаја у њиховој кући, морају да исплате 500 гроша (онај ко је згрешио са женом мора за дете да плати трошак). Друго, пресуда је у складу са уредбом из 1818. године: дозвољава се могућност да Милован, односно његов отац Ђура, не приме Стојану у своју кућу (родитељи не смеју да принуде своју децу да се узму са оним кога не воле). Коначно, пресуда је у складу са „Наставленијем Муселимима и нахиским кнезовима“ из 1815. године: суд одлучује да Милован и Стојана треба да се венчају (ако је момак бећар мора да узме девојку) и прописује износ од 500 гроша уколико се то не деси (ако девојка роди са неким копице и не удави га, отац ванбрачног детета мора да плати 500 гроша глобе, а девојка нека одхрани дете).

За разлику од претходне пресуде којом је суд успео да предложеним мерама спречи чедоморство у следећих неколико пресуда могу се само уочити казне изрицане чедоморкама. Велики народни суд је 27. августа 1831. године доставио Ваљевском окружном суду решење о казни за убиство детета. Наиме, у Црвеној Јабуци је Марија, пошто је „љубодејаније“ имала са Маринком Васиљевићем, родила женско дете и удавила га. Одлучено је да се Марија казни са 50 камџија, а Маринко са 50 штапа и ако се до тада није оженио, да узме Марију себи за жену.⁵¹⁾ Кнез Милош је 30. маја 1834. године одобрио пресуду Великог народног суда по којој су били оптужени: Ана за чедоморство, њена мајка Ружица за помагање у извршењу кривичног дела чедоморства и Никола, који је прекршио законску забрану да се са родбином не сме упуштати у љубавне ве-

50) Стеван Максимовић, *Суђења у Кнежевини Србији пре писаних законика из архиве Пожаревачког магистрата*, Пожаревац, 1898, стр. 109 (бр. 605.).

51) Обрад Гавриловић, *Ваљевски окружни суд 1815-1865. године*, стр. 257, 260-261 (бр. 1948.).

зе. Из блудне везе са својим рођаком Николом Ана је родила женско дете, које је убила тако што га је удавила, ставивши му ногу за врат. Када је њена мајка Ружица видела мртво дете на земљи узела га је и бацила свињама да га поједу. Ани је изречена казна петогодишње робије и 100 камција (50 камција на почетку, а 50 камција на крају робије), њеној мајци Ружици да се удари 60 камција, а Николи пола године робије и 50 штапа.⁵²⁾ Велики народни суд је 12. марта 1838. године потврдио пресуду Ваљевског окружног суда којом се кажњавају: Ђурђа за чедоморство, давлeњeм тек рођеног детета, двогодишњом робијом и 60 камција (30 камција на почетку, а 30 камција на крају робије) и њен „љубочинац“ Илија Станојевић за блуд са 50 удараца штапом и обавезом исплате новчане казне Ђурђи у износу од 200 гроша.⁵³⁾ Апелациони суд је 6. маја 1839. године преиначио пресуду Ваљевског окружног суда за убиство ванбрачно рођеног детета. Пеладија и Ђурица Васиљевић из блудне везе добили су дете. Међутим, на наговор своје мајке Милице Пеладија је дете удавила ставивши му ногу за врат, а отац Пеладијин Стефан Илијћ је удављено дете свињама бацио. Првостепени суд је Стефана казнио са 5 месеци, Милицу са 6 месеци, Пеладију са 3 месеца и Ђурицу са месец дана робије; при том Стефану да се на свака 2 месеца удари по 25 штапа, Милице 25 камција, Пеладији 25 камција на почетку и 25 камција на крају робије, а Ђурици 25 штапа. Апелациони суд је Миличину казну поштрио на годину дана робије (свака три месеца да прими по 25 камција), Пеладијину казну поштрио на годину дана робије (остало је да два пута прими по 25 камција), Стефану укинуо казну затвора и смањио број удараца штапом на 25, док је Ђурицу ослободио одговорности зато што он у чедоморству није учествовао, а Пеладију хоће да ожени.⁵⁴⁾ Ђурица је вероватно желео да ожени Пеладију зато што је волео, али можда још више због тога што се она показала као способна да рађа.

Код Ђорђевића налазимо податак да је 1844. године, Сретен Л. Поповић забележио случај из рудничког округа када су пред суд извели девојку која је родила и удавила дете. Била је млада и лепа, и судијама је било жао да је осуде, „да не пропадне кад оде на робију и за друштво остане на веки изгубљена“. А онда се нађе неки момак, пандур, и изјави да хоће да се њоме ожени, и пусте је без икакве казне. Дакле, таква преступница се чак и после извршеног чедоморства „добро удала“, што овај аутор објашњава чињеницом

52) *Ibid.*, стр. 257, 266-268 (бр. 1480.).

53) *Ibid.*, стр. 285 (бр. 264.).

54) Обрад Гавриловић, *Ваљевски окружни суд 1815-1865. године*, стр. 292-293 (бр. 446, 684.).

да је она показала да је способна да испуни једну од, по народном мишљењу, најбитнијих функција брачне заједнице, односно, да има пород.⁵⁵⁾

Милош је 12. маја 1828. године издао наредбу нахијским судовима у којој стоји: „да се женска лица за учињену кривицу не хапсе, него да их до решења судског о кривици код варошког кнеза или пароха држе, да се само оне жене ухапсе, које су убице, али не заједно са људима; и строго се запређује свим магистратима, да кривце и подозриве људе не принуђују батинама и мучењем да кривицу своју признаду, него да их испитивањем и речима доведу донде, док своју кривицу не признаду“.⁵⁶⁾

До краја своје прве владавине Милош је издао још једно законско правило, које је од значаја за сазнање како су се кажњавале жене у то време у Србији. У решењу из 1837. године стоји: „да се над женама никад не извршује смртна казна пуцањем из пушака, да се оружје над женама, не обездостојава, и да се при решавању, како ће се казнити убиство, пази увек на род убиства, те да се над убицама увек извршује смртна казна на онај начин, на који су га и они извршили, те да се убицама равна смрт диктира“.⁵⁷⁾ У време Карађорђевог владавине смртна казна, која се жени изрицала за извршено чедоморство, вршила се вешањем и стрељањем. При том, Карађорђе је у свом Деловодном протоколу (бр. 602.) прописао да ће се смртна казна извршавати јавно тако „да му његову сентенцију прочитају пред народом, да његова дела покажу, како је зло радио и шта је дочекао“.⁵⁸⁾ Као што се види, циљ казне је био да застраши окупљени народ. У временском периоду од почетка Другог устанка до доношења овог Милошевог решења осуђени на смртну казну такође су били обешени.⁵⁹⁾ Међутим, пошто је Милош у случају

55) Тихомир Р. Ђорђевић, *Наш народни живот*, Београд, 1923, стр. 67.

56) Пет година касније понавља исту наредбу прописујући детаљније дужности чланова нахијских судова. Тома Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865.*, стр. 69, 83-85.

57) Двадесет година касније 1858. године донето је решење о начину извршења смртне казне у коме стоји да се осуђени на смртну казну убија из пушке, а тело одмах у земљу закопава. Ово указује на чињеницу да су се од тог временског периода жене могле убијати пушком уколико су биле осуђене на смртну казну. *Ibid.*, стр. 113, 328.

58) Иван Стојановић, *Деловодный протокол одъ 1812. Маја 21. до 1813. Августа 5. Кара-Ђорђа Петровића, вѣр'овногъ вожда и господара народа србскогъ*, Београд, 1848, стр. 20.

59) Ово потврђује и Богишић, коме су на питање како се вршила смртна казна људи из Земуна одговорили: вешањем. Валтазар Богишић, *Грзја у одговорима из различитих крајева Словенског Луга*, стр. 535; У уредби о женидби од 7. јула 1820. године саопштава се име једног отмичара девојке, који је „обешен на оглед народу“. Тома Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865.*, стр. 51.

чедоморства прво прописао новчану казну, па 1822. године (у временском периоду од годину дана) смртну казну, ова казна вршена вешањем чедоморки се само може везати за тај временски период. Након тога, све до доношења решења из 1837. године судске пресуде и обичајно право показују да су чедоморке кажњаване штапом, камцијом (бичем) или казном затвора.⁶⁰⁾ Решењем из 1837. године утврђено је, дакле, да се онај који је осуђен на смрт за какво убиство, истим начином убије којим га је извршио, али да се жене не убијају из пушака вероватно из разлога да се правило усклади са духом оног времена. Ипак, осим овог изузетка (да се жене не убијају из пушака) и за жене је важило редовно правило да се убијају на исти начин на који су извршиле убиство. Пет година раније, Велики народни суд је 14. августа 1832. године изрекао да се једна жена, која је мужу на спавању секиром одсекла главу, убије на исти начин и на колу близу пута за углед народу постави до „распадања“.⁶¹⁾ Међутим, да се није увек поступало у складу са решењем из 1837. године сведочи случај који је пресуђен 17. јуна 1842. године пред Пожаревачким магистратом. Стојка је после петнаест година брака, у коме је родила четворо деце, убила свога мужа Момира Радовановића секиром у главу. Три пута су је испитивали: први пут је признала, други пут је окривила неког Милију Атанасковића, а трећи пут је поновила признање уз изјаву да је трудна. Суд је након прегледа установио да лаже за трудноћу. Убиство је правдала тиме да је покојни муж тукао и из куће терао, а након извршеног убиства је покушала да га прикрије тако што је прво Момирову главу запалила, у нади да ће суд помислити да се сам запалио, а потом је тело у јаму бацила, па отишла код комшије да преноћи под изговором да Момира нема и да је њу страх да остане сама са децом. Суд је решио да се Стојка јавно, пред окупљеним народом, изван села секиром у главу убије, а тело њено да се одмах на истом месту закопа. Апелациони суд је пресуду одобрио с тим да се у растојању од 40 корака од пута њено тело на точак стави и на њему остане за наук другима док се не распадне. Ова пресуда апелационог суда ублажена је одлуком кнеза Михаила Обреновића да се Стојка не убије секиром него пушком, а у осталом да се по пресуди поступи.⁶²⁾ Дакле, смртна казна за жене извршавана пуцањем из пушке остала је у судској пракси без обзира на то што је Милош забранио.

60) Валтазар Богишић, *Грађа у одговорима из различитих крајева Словенског Југа*, стр. 526.

61) Тома Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865.*, стр. 434.

62) Стеван Максимовић, *Суђења у Кнежевини Србији пре писаних законика из архиве Пожаревачког магистрата*, стр. 155-159 (бр. 374, 368, 645).

***

У Карађорђевој Србији ратно стање није пружало много могућности да се оскудни законски прописи поштују и доследно спроводе. У Милошевој Србији, пак, од које је непосредна ратна опасност била успешно отклоњена, са озбиљношћу и строгошћу приступило се регулисању друштвеног живота. Међутим, колико су у Србији у првој половини XIX века недостајала законска правила лепо показује уводни део Уредбе од 21. јуна 1852. године у коме стоји: „Књаз је по свестраном расуђивању и по саслушању о томе мњенија Совјета согласно с овим за добро нашао рјешити да судије у оним случаевима, за које прописани закон ил` Уредба казнителни нема, да по здравом разуму и совјести својој кривце осуђују“.⁶³⁾ Да су судови тако и поступали, показују наведене судске пресуде које се односе на кажњавање жена у случајевима извршења кривичног дела чедоморства. „Здрав разум“ судија упућивао их је на примену обичајних правила, којима је био прожет читав друштвени живот. „Совјест“ судија, на основу које су осуђивали кривце, била је свакако заснована на моралним принципима средине у којој су живели. Моралне категорије, биле су традиционално скопчане са религијским постулатима и поставкама. Наиме, религијска веровања и учења налагала су одређени систем етничких норми, које су представљале упутство за свакодневно понашање и од чијег је испуњавања зависио углед појединца у његовом окружењу. Међутим, иако је скуп моралних категорија у многоме почињао на подлози религијског учења и канонских догми, у проучавању вредности српског друштва у првој половини XIX века не сме се пренебрегнути да су се оне мењале под утицајем историјских, друштвених, културних и етничких процеса који су имали значајнијег удела у формирању и развоју одређене средине.

Тежак преступ – чедоморство на драстичан начин показује стање ствари у Србији тога доба: лажни, двоструки морал средине која гледа кроз прсте на блудно понашање, али оптужује затруднелу жену или девојку, срамотно је означавајући као „копиљушу“; суровост нарави и одсуство милосрђа и сажаљења. По канонским правилима, ванбрачне мајке нису биле осуђиване због рођења ванбрачног детета, него због (ванбрачног) односа који је до тога довео, док је евентуално чедоморство било безрезервно санкционисано као свако друго убиство. Иако је српски народ убиство нежељеног

63) Тома Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865.*, стр. 283.

детета сматрао неопростивим грехом и примењивао одређене механизме контроле (друштвене и ритуалне) који су имали за циљ да спрече чедоморство, до овог (зло)дела је долазило због немогућности да се поднесу све последице које је рођење копилета доносило са собом. Право села да контролише понашање појединца произишло је из установе колективне кривичне одговорности (Милош је прописао казну од 500 гроша ако село копиле не сачува). Како наводи Ђорђевић, село је иступало као народни суд и његове одлуке биле су често сурове. Село је чедоморке: бојкотовало, прогонило и убијало (гађали су их камењем, бацали у воду, черечели коњима). Вредновање предбрачног односа и његових последица се, формално гледајући, поклапало код обичајног и канонског права, али село није хришћански поступало. Да би се то спречило, Карађорђе је дозволио да без казне прође девојка која је дете одбацила, а прва казна коју је Милош прописао за чедоморство била је новчана казна. Међутим, како показује велики број судских пресуда, чедоморство на тај начин није успело да се сузбије. Важно је напоменути да су судске пресуде биле у складу са законским правилима Првог и Другог устанка: прота Матеја и Милош прописали су да ће и родитељи одговарати за рођење копилета, било да се то деси у браку (ако муж задржи жену морали су за то да му плате и љубавник и женин отац) или ванбрачно (онај ко је згрешио са женом морао је да плати трошак). Судови су поштовали и Милошево правило да, када се у селу нађе трудна девојка, одмах буду обавештени сеоски кмет и нахијски кнез, који ће пронаћи неку старицу да чува трудну жену да не побаци. Најчешће изрицана казна чедоморкама била је камџија (од 50 до 100), некада самостално, а некада заједно са робијом (од 1 до 5 година). Није помогла ни смртна казна, коју је прво прописао Карађорђе, а касније је, по Милошевом одобрењу, у кратком временском периоду од годину дана, кажњено на тај начин неколико чедоморки, у циљу застрашивања. Законска правила, обичаји, правила Православне цркве и судске пресуде били су усмерени на превенцију чедоморства и тиме што су приморавали оца ванбрачног детета да ожени девојку. Оштре мере власти и укори свештенства да се срамном и грешном убијању мале деце стане на пут, веома речито говоре о великом раскораку између идеализоване слике патријархалног живота на српском селу и мучне стварности.

Вештице је Православна црква изједначавала са убицама, као и чедоморке, а по обичајном праву бацане су у воду, каменоване, сечене на комаде, везиване у квргу и живе спаљиване. Међутим, овде постоји раскорак између канонских и обичајних правила,

с једне стране и законских прописа, с друге стране. Наиме, Карађорђе је наредио да се они који убијају или муче вештице казне на исти начин, а први је био који ту наредбу није поштовао у пракси. На жалост, нису сачуване судске пресуде које би показале како су судови кажњавали вештице.

Санкције које су предвиђала два правна система-црквени канони и норме обичајног права, када су у питању кривична дела чедоморства и вештичарења биле су по својој суштини скоро истоветне. Наиме, и црква и село, као најтежу казну за изгреднице налагали су изопштење из заједнице. Основне санкције које је Православна црква изрицала против својих „посрнутих“ чланица кретале су се од блажих – одлучење од причешћа током одређеног временског периода, преко оних којима је, осим еухаристије, грешници ускраћивано и присуство другом делу литургије после молитве за оглашене (некрштене), па до анатеме – екскомуникације, односно, искључење из црквене заједнице (прибегавало се у најтежим случајевима). Ово нису биле казне у правом смислу те речи него се ту више радило о категоријама моменталног духовног стања одређеног члана цркве, без обзира на врсту греха који је починио. Ипак, „грешница“ је увек могла да се покаје и врати у заједницу. То је, уосталом, био и превасходни смисао ових покора. Што се тиче обичајног права, познато је да се оно развијало под специфичним околностима. Тако је Србија, кад је пала под турску власт, изгубила континуитет у законодавству. У одсуству државних прописа обичајно право, упоредо са црквеним и под његовим знатним утицајем, постало је једини оријентир у регулацији основних друштвених односа и истовремено, њихов заштитник и чувар. Сви поступци појединаца који су одударали од установљених друштвених норми потпадали су под удар јавне критике и осуде и санкционисани су на одговарајући начин. Новчана казна, телесна казна, прогонство и смртна казна, које је у првој половини XIX века позитивно законодавство предвиђало у случајевима кривичних дела чедоморства и вештичарења управо су преузете из обичајних правила. Уколико је село одлучило да чедоморку или вештицу прогна, пошто је статус сваког житеља био везан за средину из које је изопштен, то је означавало њену друштвену смрт. Изопштење из црквене или друштвене заједнице је за ове жене било теже и од смртне казне која се понекад изрицала за неко од ових кривичних дела.

ЛИТЕРАТУРА

- Архимандрит, Епифаније (Теодоропулос), „Кад човек постаје душа жива“, у зборнику: *Светиња живота и чедоморство*, Светигора, Цетиње, 1995.
- Богишић, Валтазар: *Грађа у одговорима из различитих крајева Словенског Луга*, Загреб, 1874.
- Братић, Добрила, „Поновно сахрањивање убијеног ванбрачног детета – ритуална контрола културе над природом“, *Етнолошке свеске*, Етнолошко друштво Србије, Београд, бр. 4/1985.
- Гавриловић, Михаило: *Милош Обреновић, књига II*, Београд, 1909.
- Гавриловић, Обрад: *Ваљевски окружни суд 1815-1865. године*, Београд, 1973.
- Ђорђевић, Тихомир: *Грађа за српске народне обичаје из времена прве владе кнеза Милоша, књига I*, Српски етнографски зборник XIV, Живот и обичаји 8, Београд, 1909.
- Ђорђевић, Тихомир: *Наш народни живот*, Београд, 1923.
- Ђорђевић, Тихомир: *Из Србије кнеза Милоша, становништво-насеља*, Београд, 1924.
- Ђорђевић, Тихомир, „Девојачка невиност у нашем народу“, *Гласник Етнографског музеја*, Београд, бр. 3/1928.
- Ђорђевић, Тихомир, „Село као суд у нашем народном обичајном праву“, у зборнику: *Зборник Филозофског факултета, књига I*, Филозофски факултет, Београд, 1948.
- Јовановић, Алекса: *Приноси за историју старог српског права*, Београд, 1900.
- Карацић, Вук: *Грађа за српску историју нашега времена*, Београд, 1898.
- Карацић, Вук: *Описаније Србије*, Београд, 1989.
- Максимовић, Стеван: *Суђења у Кнежевини Србији пре писаних законика из архиве Пожаревачког магистрата*, Пожаревац, 1898.
- Мијатовић, Станоје: *Обичаји српског народа (из Левча и Теменића), књига I*, Српски етнографски зборник VII, Живот и обичаји 4, Београд, 1907.
- Милаш, Никодим: *Правила православне цркве са тумачењима I*, Београд-Шибеник, 2004.
- Милаш, Никодим: *Правила православне цркве са тумачењима II*, Нови Сад, 1896.
- Милићевић, Милан: *Поменик знаменитих људи*, Београд, 1888.
- Милићевић, Милан, „Прилози за историју од 1810-1827. године“, *Споменик*, Београд, бр. 17/1892.
- Петровић, Ђорђе: *Рѣчникъ закона, уредба, уредбены прописа и правила изданы у Кнѣжеству Срѣи одъ 1827. до половине 1854. године*, Београд, 1856.
- Петровић, Петар: *Живот и обичаји народа у Грузи*, Српски етнографски зборник LVI-II, Живот и обичаји 26, САНУ, Београд, 1948.

- Поповић, Радомир: *Протокол и регистар Шабачког магистрата од 1808. до 1812. године*, Београд, 2010.
- Поповић, Сретен: *Путовање по Новој Србији*, Нови Сад, 1879.
- Савић, Велибор: *Прота Матеја Ненадовић (акта и писма)*, Горњи Милановац, 1984.
- Соловјев, Александар, „О Карађорђевој законнику“, *Архив за правне и друштвене науке*, Правни факултет, Београд, бр. 24/1932.
- Соловјев, Александар: *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд, 1980.
- Стојановић, Иван: *Деловодный протоколъ одъ 1812. Маія 21. до 1813. Августа 5. Кара-Ђорђа Петровића, вър'овногъ вожда и господара народа србскогъ*, Београд, 1848.
- Страњаковић, Драгослав: *Карађорђе*, Београд, 1938.
- Живановић, Тома: *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804. до 1865.*, Београд, 1967.

Sanja M. Gligic

INFANTICIDES AND WITCHES IN SERBIAN LAW IN THE FIRST HALF OF XIX CENTURY

Resume

During the First and Second Uprising, influenced by historical, social, cultural and ethnic processes that have a significant share in the formation and development of the Serbian state, women were punished for criminal acts of infanticide and witchcraft which shows a number of court decisions. The customary and canonical rules from that period also predicted specific sanctions for these criminal acts. To prevent the commission of the crime of infanticide, Karadjordje allowed to go unpunished the girl who rejected her child, and the first sentence prescribed by Milos was fine. However, according to the court judgments, which were in accordance with the rules of positive law, infanticide has failed to curb. Therefore, the penalty policy tightening and usually carries a sentence of infant- shot knout (whipping). Prevention of infanticide is not helped by the death penalty, which was first enacted from Karadjordje and later from Milos in the period of one year. Cash, body and the death penalty, which is positive legislation anticipated in the case of a crime of infanticide have just taken from the customary rules. Unlike infanticide punishment, as for the punishment of witches, there is a gap between the canonical and customary rules on the one hand and legislation on the other hand. Karadjordje ordered that those who killed

or tortured the witches will be sentences in the same way, but he was the first who did not respect this order in practice.

Key words: infanticides, witches, legal rules, customary rules, canonical rules

---

* Овај рад је примљен 20. новембра 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. децембра 2015. године.